

POPPING, J.H., Appelscha
In: Oudheidkundige aant.

POPPING, J.H., Appelscha
In: Oudheidkundige aant.

Ooststellingwerf.

VERZAMELING

VAN

Oudheidkundige Aanteekeningen

DOOR

J. H. POPPING.

J. H. POPPING — OOSTERWOLDE.

den grond. Kan deze overlevering ook in verband staan met het terrein „Het oude klooster“?

Men wete, dat achter de „Boschplaats“ een terrein in de heide is, 't welk „Het oude klooster“ wordt genoemd. Op een onderzoekingstocht, den 28 April 1894 gedaan, in de velden van zuidoostelijk Ooststellingwerf, kwam men ook in dien omtrek. Van oudsher is daar een heidevlakte met slooten omringd en in kampjes verdeeld.

Nu staat in oude stukken vermeld, dat tot de kerk van St. Odolfus te Stavoren in de 12e eeuw 24 kapellen behoorden. Daar onder behoorde o.a. Marenesse of Marchesse, wat vermoedelijk Makkinga zou zijn. Dit brengt men met elkander in verband.

Bij het punten met steekijzers en het uitgraven kwam men den 28 April '94, toen die onderzoekingstocht werd gedaan, al spoedig tot de overtuiging, dat die grond bebouwd was geweest. Men vond op ongeveer een halve meter diepte keisteenen regelmatig in een vierkant gelegd. Dit vierkant was circa 2 meter lang en breed. De grond was vermengd met asch en een weinig leem. Onmiddellijk tegen deze keisteenen werden een massa sintels, verbrande steenkolen, zoo men vermoedt, gevonden.

Toen men met dit onderzoek bezig was, kwamen bewoners uit den omtrek ook eens een kijkje nemen. Zij deelden mede, dat voor jaren op dat terrein een ijzeren pot was gevonden en men toen de meening was toegedaan, dat in „Het oude klooster“ een smederij moest zijn geweest. Bijzonders werd op dezen tocht niet gevonden. Alleen de overtuiging werd versterkt, dat men hier op een terrein was der moeite

waard, om nader te onderzoeken. Later heeft men nog eens een onderzoek ingesteld. Men vond toen een plek waar vergraven grond bleek te zijn. Vermoedelijk is dit een gedempte put. Bij het uitgraven kwamen er enkele waardelooze voorwerpen, potscherven, stukjes hout, enz., aan het licht.

De bevolking van Makkinga bedroeg
in 1811 samen 299 inwoners.

„ 1840	„	432	„
„ 1856	„	473	„
„ 1875	„	709	„
„ 1901	„	643	„

APPELSCHA.

Oud-Appelscha, vroeger Appelsche, met de buurten Terwisga of Terwisscha, Ekinga, de Boerestreek en een enkel huis op het veen, is eeuwenlang een in de geschiedenis bekend dorpje geweest.

Schotanus zegt er van (1664), dat Terwisga eertijds een burcht had, halsrecht voerende. Ook is bij dit dorp, volgens dien schrijver, een klooster geweest, dat naderhand naar de kleilanden is verplaatst.

In het Vaderlandsch Woordenboek van Jacobus Kok (1786) staat o. m. op Appelscha: „Hier stond weleer een Klooster, Waerelds Licht genaamd, doch is volgens S. van Loo naar Schermers verplaatst“.

Verder vindt men in „De Tegenwoordige Staat van Friesland“ (1787): „In 't westen van dit dorp stond weleer een Klooster van de Premonstret Orde,

Waerels Licht genaamd, 't welk voor vele jaren naar de Kleilanden, of zooals anderen willen, naar de Ommelanden is verplaatst en den Kruisbroeders ingeruimd; eenige overblijfselen van 't zelve waren er niet lang geleden nog voorhanden".

Ook vermeldt het Geographisch woordenboek van Friesland (1749) in dien zin de aanwezigheid van een burcht te Terwisga en een klooster te Appelscha.

Bij een grooten watervloed in 1287 verloren duizenden menschen het leven. Deze ramp klonk in het buitenland alsof geheel Friesland was verzwolgen. De Abt van Premonstreit in Frankrijk gaf daarop bevel om in al de kloosters dezer orde in Friesland en Oost-Friesland een telling te doen van de overgebleven monniken. Het bleek, dat in het klooster te Appelscha 70 monniken waren overgebleven.

De orde van Premonstreit was kenbaar aan de witte kleeding en strenge zeden.

(Volgens anderen zou niet dit klooster te Appelscha hebben gestaan, doch daarmede Ter-Apel zijn bedoeld. (Zie Groninger Volksalmanak van 1842.)

Naar aanleiding dezer gegevens en de plaats, die er op oude kaarten voor werd aangewezen, werd in 1892 en in 1894 een onderzoek naar de overblijfselen van het klooster gedaan. Op een cirkelvormige hoogte van pl. m. 100 pas in middellijn in de groote heidevlakte op eenigen afstand van den ouden koren-molen (een molen die daar enkele eeuwen heeft gestaan, maar nu tegen het einde der 19e eeuw is afgebroken) deed men boringen en opgravingen, doch zonder resultaat. Tengevolge van de vele zandstuivingen in de nabijheid, is het vinden van de ondergronden hoogst moeilijk.

Dat door de zandstuivingen in den loop der jaren de omgeving zeer is veranderd, bleek duidelijk bij het turigraven, dat men op korten afstand van de bedoelde hoogte deed. Om de klijn te bereiden moet daar meer dan twee meter stuifzand worden afgegraven. Onder dit veen vonden de turfmakers overblijfselen van een varken, zoomede een brugje of overgang, van palen en takken vervaardigd; ook kwam er een veling van een boerenwagen voor het licht. De enkele beenderen en borstels van het voorvaderlijk zwijn heeft men opgezonden aan het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden.

Wanneer men mag aannemen dat in dezen omtrek een klooster heeft gestaan, dan zal de plaats vermoedelijk achter de Boschplaats zijn geweest, waarvan bij de beschrijving van Makkinga melding is gemaakt.

Van de burcht te Terwisga wordt niets naders vermeld gevonden. De overlevering zegt, dat de burchtheeren van Terwisga eens een gevecht hebben gehad met de Stellingwerfers in de Kiefmaad, een stuk hooiland op de maden. (Kieven, kijven, twisten.)

Het halsrecht, waarmede de burchtheeren waren begiftigd, moet men onder verstaan, dat zij het recht hadden, op alle voorvallen lijfstraffen toe te passen.

In verband met de rechtspraken te Terwisga worden die van Ter Hoor of Ver Hoor onder Oosterwolde gebracht.

Omtrent het rechtspreken in vorige eeuwen zij hier iets medegedeeld.

Gelijk elders, werd ook op eenige plaatsen in Friesland onder den blooten hemel de rechtspleging gehouden. De gerechtigde regeeringspersonen beslisten er

allerlei zaken en rechtsgedingen, die bij mindere rechters niet konden worden afgedaan. Naar den eenvoud der tijden had men voor zoo een vergadering opgeslagen tenten, omdat de zaken niet in een dag werden beslist. De banken waren van opgestapelde aarde of zoden.

Volgens geschiedschrijvers zou deze wijze van rechtspleging door Karel den Groote zijn ingesteld geworden en de bekende Opstalboomsche vergaderingen van dien tijd dagteekenen. Met 1214 wordt er echter eerst bijzonder melding van gemaakt.

Door Magnin wordt in „De voormalige kloosters in Drenthe” gemeld, dat in de 13e eeuw eenige landerijen en een huis onder Appelsche aan de Abdij van Ruinen behoorden. Zekere weduwe Eneze van Ostwalt (Oosterwolde) had die schenking gedaan. Haar man, Nicolaas, was in het Heilige land gestorven. Zij hadden een dochter Ide of Ida, die als non in het convent te Ruinen was opgenomen. Ook begiftigden een zekere Bernard en zijne dochter Lumoda of Lumme genoemd convent met de tienden van twee huizen en bijbehorende landerijen onder Appelsche gelegen, wat blijkt uit een brief van het jaar 1246. Bernard en zijn dochter hadden „den geestelijken staat omhelsd” en zich in het klooster te Ruinen begeven.

Bij verschillende geschiedschrijvers wordt melding gemaakt van de zandduinen en vindt men aantekening van het stuk hooiland in de heide gelegen, Broek genaamd.

Dit dorp had in de 17e eeuw 30 stemmende plaatsen. Onder de eigenaars komen voor in 1640 Jacob Andries, Jan Hendricks, erven Hendrik Wiltenga,

Wilt Battes, Claes Jansen, Jan Alberts, Olde Jan Jansen, Marten Wijbes, Geert Abeles, Abele Hendricks (Dorprechter?) Berend Jacobs, Jan Everts, Fedde Lubberts, Hendrik Jansen, Willem Martens en anderen. De familie Lycklama met eenige plaatsen. Terwisga behoorde aan Wilt Hendricks, weduwe en de erven van Hendrick Wiltenga.

In 1698 de stelling Lense Sijbrens c.s., Jan Piers c.s., Anna Frankena, Meine Jacobs, Aebeltjen Geerts, Jacob Martens, Lubbert Hendricks, Jan Thijsinga c.s., Pastory, familie Frankena, A. Barels, Foppe Jans c.s., plaats genaamd de Legebult en anderen. Fam. Lycklama eenige nummers.

Het is zeer moeilijk om iets nader te weten te komen wat de burcht Terwisga vóór eeuwen eigenlijk was en welke familie daar heeft regeerd.

Wanneer men komt tot de 17e eeuw dan wordt het wat duidelijker.

Men kan aannemen, dat de familie Barels, Frankena en Terwisscha of Terwisga, verwant zijn geweest. Verschillende keeren komen die namen voor. Zij hebben ook in deze grietenij gewoond, wat blijkt uit de betrekkingen door hen hier bekleed.

Waren nu de bewoners van de burcht Terwisga (of Terwisscha) in overoude tijden, toen het halsrecht nog mocht worden toegepast, de voorouders van de familie Terwisscha uit de 17e eeuw? Bekend is nog, dat de huizen Terwisscha en de Weeme in de vorige eeuw nog waren omringd met grachten.

Landbouwbedrijf, ijmkerij en schapenhouderij waren steeds de bronnen van inkomsten, maar ook was Appelsche, nu Oud-Appelscha, nog in de eerste helft

der vorige eeuw een dorpje waar enkele ambachtslieden woonden. Men had er toen o.a. nog een smid, een timmerman en een molenaar-bakker. Verder een kerk (eerst met Oosterwolde gecombineerd) en een school, waar alleen des winters onderwijs werd gegeven.

De Weeme, nu Reservebosch, was een boerenbezitting, waar de predikant, gelijk elders, een kop koffie kwam te drinken.

Doordat Nieuw-Appelscha zich uitbreidde verplaatste zich langzamerhand een en ander.

De kerk is zeer oud. Het is nog duidelijk te zien, dat zij oorspronkelijk voor de Katholieke godsdienst is ingericht geweest. De nissen, waarin zeker beelden hebben gestaan, zijn gedeeltelijk nu dichtgemetseld. Toen de kerk nog aan de Katholieken behoorde, had zij een zeer hoogen stompen toren. In 1781 is een gedeelte van de kerk herbouwd. Bij die vertimmering is de toren er denkkelijk afgenomen.

Naar de overlevering luidt, is er een grafkelder in het oude kerkgebouw. Wijl alles is bevoerd, kan men geen deksteen zien. Ook zijn de verhalen, overleveringen, die men geeft over den persoon, die er begraven zou zijn, niet gelijkloidend, waarom hier niets naders van wordt vermeld.

De oude torenklok hangt nu in een klokhuis bij de kerk. Het randschrift der klok wordt ons aldus opgegeven: In . die . Eer . Godes . ende . doe . goede . Sancte . Nicolas . waern . ic . ghemaekt . in . den . jaere . MCCCCXXXV Johan . van Bomen.

Het getal lidmaten der kerk was in het jaar 1772 als volgt opgeteekend: Appelscha 10, op het Hoogveen 3, Akinga 12, Terwisga 6, op de Bult 7.

In 1818, den 14 Februari, werd hier een zeer voornaam „Huisboelgoed”, gehouden. Uit de opgave blijkt, dat verschillende voorwerpen toen in gebruik, nu pas bij velen meer bekend zijn. Mede blijkt uit die aantekening, dat het Stellingwerper dialect in de schrijftaal wel werd gebezigd.

Eenige posten die toen verkocht werden laten wij hier volgen. Zoo werden verkocht: bijdoeken, schalen, vuurhekje, lampehaal, poester, treeft, eide, kroode, jok, haal, kanne, elstok, snoeimes, schaatsen, kruithoorn, keserasper, kortmes, bitten, scheere, bijekrammen, bijekappe, unster, hekel, weitas, haspel, doekgieter, snaphaan, vogelkouw, schrijfkiste, zigte, persekleed, 9 perc. boeken, tielen, mostertmolen, hangijzer, koffijtromme, sluitkorf, tinnenpot, tinnenborden, houwer, hoosen, mansrok, buis, deken, overslag, kamizool, overrok, broek, vest, hoed, linnen, 41 hemden, 26 lakens, peuldoek, kussensloopen, tafelkleed, tafellaken, melktonne, hoenders, klokhane, hennen, zijendoeken, onderst, hanschen, handschoenen, hemtrock, 4 perc. wehbedoek, 1¼ el zelfret, gaspen, broekgaspen, horologieketting, zilveren voorwerpen als: lepel, vingerhoed, horologie, scheer, broekgaspen, boeken, testament en bijbel; gouden voorwerpen als: gaspen, haken, kroon en knoopen, etc., samen 450 posten, opbrengst f 587:12.

Uit een andere lijst van een boelgoed, toen in een ander dorp der grietenij gehouden, komen o. m. voor: hoepelrok, aschschoppe, koekpanne, haartje, leerlap, spinwiel, kistkleed, voerlaken, schulken, brandewijnkopjes, karen, kanne met sjerp, luiwagen, beugel, koffijbrander, zegen (vischnet), hakselsnit, wanne; pistool, komfoor, stelsels, kandelaar, linnenperse, raag-

opgedragen aan Klaas H. de Vries, Kerst P. Jongsma en Klaas K. Jongsma, laatstgenoemde de nu tegenwoordige opzichter.

Met den aanleg van bosschen, eiken- en dennenhout, werd in 1881 een begin gemaakt. Ruim 200 H.A. ondergronden zijn reeds in bosch herschapen.

Een eigenaardigheid was hier vroeger op het nog moerassig veen. Men vond er een plekje met eenige opgaande boomen. Deze plaats wordt nog het Biesenboschje genoemd. De overlevering wil dat daar vroeger iets bijzonders is voorgevallen.

De Duinen brengen veel last en schade teweeg, tengevolge der zandstuivingen. Door de beplantingen is dit kwaad van geringer omvang geworden. De verschillende eigenaars wendden dan ook herhaaldelijk pogingen aan om dien last zooveel mogelijk door bezaailing en beplanting af te wenden. Een groote verbetering en verfraaiing tevens werd verkregen toen B. A. Prakken eigenaar werd.

De Boschberg, een hoogte van circa 20 Meter, en de Duinen hebben vanaf 1860—1862 naam gekregen. Bekend zijn van dien tijd de z.g. Bergfeesten. Die feesten bestonden uit het houden van zang- en muziekuitvoeringen, volksspelen en het houden van een harddraverij van paarden onder den man om betrekkelijk hooge prijzen. Van verschillende plaatsen, zelfs uit de provinciën Groningen en Drenthe, stroomden bezoekers samen.

Nog zijn de Duinen een schoone, goed onderhouden beplanting en bebossching met aangelegde wandelpaden.

De eerste kerk van de Afgescheiden Gemeente stond aan de Kerkelaan.

Op de thans bestaande kerk der gemeente, nu genaamd de Ger. Gem., staat op de eene steen: „De eerste steen is gelegd door ds. J. Tiesinga 1841 en bij herbouw a:h, door J. G. W. zn van ds. G. Wissink 1856”.

Op de andere steen: „Laus . Deo . Eben . Haëzer”.

Op de kerk der Doopsgezinden staat: „16 April 1867 eerste steen gelegd door Jhr. mr. G. W. F. Lijcklama à Nyeholt, oud-Burgemeester van Ooststellingwerf”.

Op de kerk der Ned. Herv. is o.m. op de eene steen vermeld, dat: „Tijdens de stichting dezer kerk waren kerkvoogden Ype P. Reitsma, Jan G. Stoker, Adam Vondeling, Pieter S. Schaaf en Hendrik A. Zwart”.

Op de andere steen: „Den 5 Juli 1869 is de eerste steen gelegd door mr. P. A. Bergsma, burgemeester van Ooststellingwerf”.

Het orgel in de Herv. Kerk, een geschenk van A. W. v. d. Slnis, vervener te Appelscha, is in 1900 daarin geplaatst.

In de laatste jaren breidt de landbouw en de nijverheid zich hier zeer uit.

Hier bestaat het waterschap „de Nieuwe Vaart”.

De bevolking van Appelscha met alles wat daar onder behoort, bedroeg

	in 1848	samen	1036	zielen
	„ 1856	„	1762	„
	„ 1860	„	2008	„
	„ 1870	„	2274	„
	„ 1875	„	2300	„
	„ 1901	„	2268	„

FOCHTELOO.

Dit dorp noemde men vroeger Vochtele, ook wel Fochtele. Sedert eeuwen is deze streek bekend als een landbouwdorpje, waar veel drentsche schapen werden gehouden.

De eigendommen behoorden oudtijds bijna alle aan uitwonende eigenaren. Op het stemkohier van het jaar 1738 komen 14 nummers voor. Daarvan bezat A. Lycklama à Nijeholt de meesten. Vervolgens waren eigenaars A. van Frankena, Wed. Heloma nom. lib., Hendrik en Andries Lamberts e.a., Sijpke Swaga, A. Hubbelink en de Pastory.

In het begin der 19e eeuw telde dit dorp maar 13 huizen, die in de belasting voor deuren en vensters vielen. Twee panden daarvan hadden 4 deuren en vensters (wellicht 1 deur en 3 vensters), de anderen hadden een minder. In 1813 betaalde men verponding van 13 perceelen bebouwde eigendommen.

Men kan nagaan, dat enkele families hier of in den omtrek een lange reeks van jaren hebben gewoond. Dit blijkt mede uit het bijeenblijven van een mooie verzameling huishoudelijke voorwerpen van vorige eeuwen, die van familie op familie zijn overgegaan.

De veenboekweitbouw heeft in de 19e eeuw aan velen groote voordeelen aangebracht. Ongetwijfeld heeft dit een belangrijken invloed op de toenemende bevolking gehad. Door den aankoop van gronden en het ontginnen daarvan, zijn de eigendommen toen geleidelijk meer algemeen geworden.

Naar gelang de vervening te Appelscha Fochteloo naderde, is ook hier met turfgraven voor den handel

begonnen, waarna ook, gelijk te Appelscha, een Reservekas werd opgericht.

In 1818 is de Fochteloo-sluis gebouwd.

Het graven van turf voor eigen haardbrand is van overoude tijden. De overige vervening door ingezetenen voor den kleinhandel is van jongeren datum.

Voor eenige jaren vond men hier de overblijfselen van een voorvaderlijk woud. Ook zijn in Appelscha wel zware boomen in het veen gevonden, o.a. in de Willemstad, maar deze waren op verre na niet zoo belangrijk als te Fochteloo.

Over een uitgestrektheid van eenige hectaren zag men honderden boomstompen boven het veen uitsteken. Deze waren aan het licht gekomen, doordat op die velden veenboekweit was geteeld, maar voornamelijk door de ineenzakking van de poreuze massa, toen de afwatering werd verbeterd. Behalve deze stompen zag men tallooze stammen in volle lengte over den grond liggen. Sommige stammen waren nog aan de stompen verbonden. Deze boomen, eiken en dennen, hadden een reusachtige dikte. Er waren er bij van meer dan 2 Meter in diameter. Ook was de lengte ongewoon groot. De meeste stammen lagen met den top naar het noordoosten gericht.

Van de beste boomen is successievelijk hout weggehaald voor damleggers, gebinten, palen, brandhout, enz. Naar aanleiding van de berichten in de couranten over dit oerwoud hebben velen eens een kijkje bij deze reuzen des wouds genomen. Tegenwoordig is er niet veel meer van te zien.

Een andere bijzonderheid is het vinden van een groote hoeveelheid keistenen in de velden onder

Fochteloo. Men heeft voor enkele jaren over een betrekkelijk grooten afstand een keienrij ter breedte van een gewonen weg, opgedolven. De steenen lagen onder het veen. Nog is het einde van den steenenrij niet gevonden; de dikke veenlaag bemoeilijkt het opsporen. Tegen de grens van Drente en Friesland is in een boekweitveld ook zoo'n steenweg ontdekt en door steenzoekers opgedolven. Gelijk als met het oerwoud heeft ook de steenweg de belangstelling van sommigen opgewekt. Oudheidkundigen hebben op beide plaatsen een onderzoek ingesteld.

Men brengt deze keienrij in verband met den Romeinschen weg, van Utrecht over Assen naar de Eems, waarvan Menso Alting een afbeelding geeft van den reis van Pedro naar het noorden, in zijn „Afteekeningen van den ouden hodem van Bataaven en van Vrieslandt”.

Van Fochteloo vindt men aangeteekend: „dat er een dijk, Leydijk, is gemaakt om het aflopende water te keeren, dewijl hetzelfde anders het dorp zou overstroomden. Niet verre van de kerk is een waterlossing, de Vogelrijd genaamd, welke uit de venen spruitende, tegen den Leydijk stuit; doch van daar onder den grond doorlopende, een half kwartier uur gaans verder weder te voorschijn komt en zich eerst in het Grootdiep en daarna in de Kuinder ontlast”.

Deze Vogelrijd is door het op afwatering brengen der veengronden sedert lang vervallen. Aan de overzijde van het diep, niet ver van de plaats waar de Vogelrijd in dit water stroomde, stond eertijds een molen.

Men wil, dat dit dorp voor eeuwen betrekkelijk

goed bebouwd is geweest, doch nergens vindt men dit bevestigd. Wel zegt Foeke Sjoerds, dat Futhne wellicht Fochtelen in Stellingwerf-Oosteijnde moet zijn en er dan een klooster onder den Abt van Stavoren zou hebben gestaan, maar vrij zeker berust dit op een dwaling.

Fochteloo had vroeger een kerkje zonder toren. Dit bouwvallig geworden gebouw is omstreeks 1832 afgebroken.

In 1772 bedroeg het getal lidmaten der Herv. Gem. hier 8.

De klokken, hangende in een klokhuis op het oude kerkhof, zijn zonder jaartallen en zonder opschriften.

Beide hebben boven drie randen. Aan de onderste van die drie randen der Oosterklok is een ring. Deze rand met ring is misschien een zinnebeeldige voorstelling van de Moeder (Maria) met het Kind (Jezus), schrijft van Borssum Waalkes in het „Laatste der Fr. Klokke-opschriften”.

Dit dorp had in het begin dezer eeuw reeds een school, waar zoowel zomers als winters onderwijs werd gegeven.

De bevolking bedroeg

	in 1811	samen	81	inwoners.
„ 1840	„	163	„	„
„ 1856	„	203	„	„
„ 1875	„	310	„	„
„ 1901	„	351	„	„